

ملاحظات اخلاقی در پژوهش‌ها

دکتر زهرا محمدزاده

دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

مقدمه

ضرورت رعایت موازین اخلاقی در پژوهش‌های علوم پزشکی از موضوعاتی است که برخلاف خود علم پزشکی از سابقه زیادی برخوردار نیست. در حقیقت تنها در چند دهه اخیر توجه جوامع انسانی به این امر معطوف شده است و با کوشش‌های بعمل آمده قوانین و آیین‌نامه‌های اجرایی آن در سطح بین‌المللی تهیه شده و غالباً در کشورهای پیشرفته به مورد اجرا در می‌آید. هر چند که محققین در بسیاری از کشورهای در حال توسعه هنوز هم با رعایت موازین اخلاقی در پژوهش‌های علوم پزشکی بیگانه‌اند.

آن دسته از پژوهشگرانی که به رعایت مسائل اخلاقی در پژوهش‌ها معتقد می‌باشند اکثراً بر این باورند که ملاحظات اخلاقی تنها در آن دسته از پژوهش‌هایی کاربرد دارد که به نوعی بر روی افراد انسانی انجام می‌گیرد. جهت اصلاح این باور نادرست در این مقاله کوشش خواهیم کرد ابعاد مختلف ملاحظات اخلاقی را که رعایت آنها در کلیه پژوهش‌ها لازم می‌باشد، مورد بحث قرار دهیم.

مدنظر قرار گیرد.

نظر به اینکه در بخشی از بیان مسأله خصوصیات جامعه مورد بررسی مطرح می‌شود، پژوهشگر باید توجه داشته باشد که به هیچ روی مجاز نیست در وصف جامعه‌ای که قصد تحقیق در آن را دارد از عبارات موهن و زننده و جملاتی که آبروی جامعه مورد مطالعه او را به خطر بیاندازد، استفاده نماید.

۲- مرحله بازنگری مدارک موجود

هرچند که بازنگری مدارک و جستجو در سوابق مطالعاتی به یک مرحله خاص محدود

اهم مسائل اخلاقی مربوط به هر مرحله از تحقیق را بطور مشروح طی مراحل زیر بیان خواهیم کرد:

۱- مرحله انتخاب موضوع پژوهش و بیان مسأله

نخست باید به این مطلب توجه داشت که موضوع مورد پژوهش باید از طرف جمعیتی که مورد بررسی قرار می‌گیرد، قابل پذیرش باشد بدین معنی که با عرف جامعه و قوانین شرعی مورد قبول و احترام مردم مغایرت نداشته باشد. در هنگام طرح موضوعات مورد پژوهش توجه به باورهای مردم، رفتار و سنت‌های پذیرفته شده در جامعه بایستی

نمی‌شود لیکن به لحاظ رعایت ترتیب، در اینجا مواردی را که محقق اخلاقاً موظف است در ضمن بازنگری مدارک و استناد به آنها رعایت کند، به اجمال ذکر می‌کنیم.

مراجعه به سوابق مطالعاتی که توسط پژوهشگران دیگر صورت گرفته است از اجزای غیرقابل چشم پوشی در یک تحقیق است. در این مورد پژوهشگر باید صداقت و امانت علمی را به هنگام استفاده از گزارشات تحقیقات سایرین رعایت نماید. از منابع مشکوک و منابعی که فاقد اعتبار لازم جهت بهره‌گیری از نتایج آنها می‌باشد خودداری کند. از هیچ مطلبی در نوشتار خود استفاده نکند مگر اینکه نام نویسنده (پژوهشگر) ذکر شده باشد. نظر به اینکه نتایج پژوهش‌های انجام شده توسط سایر محققین الزاماً در جهت تأیید فرضیه یا پاسخ به سؤال مورد نظر در این پژوهش نیست، محقق بایستی نتایج موافق یا مخالف فرضیه خود را با شرح صدر بطور یکسان مورد بازبینی قرار دهد و در هنگام استفاده از این گزارشات به دور از یکسونگری و اجتناب از توجه صرف به منابعی که منحصرأ مؤید نظر او باشد، اقدام نماید.

۳- مرحله تنظیم بودجه طرح و اعلام همکاران

در این مرحله ملاحظات اخلاقی مورد نظر به شرح زیر می‌باشد، در هنگام تنظیم بودجه طرح، اصل بر صرفه‌جویی و پرهیز از هزینه‌های غیرضروری باشد؛ چنانچه وسایل مورد نیاز در تحقیق به نوعی در دسترس و یا قابل دستیابی است، از درخواست خرید آنها خودداری شود. در موقع دعوت از همکاران و اعلام اسامی آنها

در طرح پژوهشی، منحصرأ از همکارانی استفاده شود که عملاً در این تحقیق وظیفه‌ای را انجام می‌دهند یا بطور عمده مورد مشورت قرار می‌گیرند. پژوهشگر باید از ذکر نام همکاران یا اساتیدی که نقشی در این پژوهش ندارند و تصور می‌شود که اعلام همکاری از طرف آنها فقط موجب تسریع در پذیرش طرح می‌شود، خودداری نماید.

۴- مرحله مدیریت و اجرای طرح پژوهشی

چون از این مرحله به بعد پژوهش وارد مراحل اجرایی خود می‌شود لازم است اولاً در زمینه مدیریت نکات اخلاقی زیر مورد توجه پژوهشگر قرار گیرد.

رفاه اعضای گروه تحقیق از هر رده‌ای که باشند باید مورد عنایت پژوهشگر واقع شود. پژوهشگر باید ترتیبی اتخاذ نماید که مشکل یا ناراحتی که قابل جلوگیری باشد، برای اعضای گروه تحقیق پیش نیاید. نظر به اینکه اعضای گروه تحقیق با جامعه مورد بررسی در تماس می‌باشند، پژوهشگر باید نظارت دقیق بر ارتباط بین این دو دسته اعمال کند و مراقب باشد که اعضای گروه تحقیق در پوشش اجرای پژوهش از گروه مورد بررسی سوء استفاده ننماید.

در این قسمت هم چنین لازم است پژوهشگر بر نحوه استفاده از بودجه و وسایل کار نظارت جامع داشته باشد تا از هرگونه حیف و میل و انحراف در مصرف بودجه و بکارگیری وسایل پیشگیری شود. ثانیاً در هنگام اجرای پژوهش توجه به نکات اخلاقی زیر ضروری است:

در پاره‌ای از تحقیقات خصوصاً تحقیقات انسانی که از دسته کارآزمایی بالینی Clinical trial یا دسته تحقیقات تجربی علمی بر روی انسان Biomedical

می‌باشد، اکثراً لازم می‌شود که افراد مورد بررسی آمادگی خود را جهت شرکت در پژوهش به صورت امضای موافقت‌نامه‌ای اعلام دارند. در این گونه موارد پژوهشگر مجاز نیست که موافقت‌نامه را از طریق توسل به زور یا تهدید به امضای فرد برساند. اجرای پژوهش نباید با اعتقادات و باورهای مذهبی و سنتی گروه مورد بررسی مغایرت داشته باشد. محقق باید از تجاوز به حریم زندگی خصوصی افراد توسط گروه تحقیق، ممانعت به عمل آورد. در هنگام جمع‌آوری اطلاعات از روش‌هایی مانند استراق سمع، دوربین‌های مخفی و آینه‌های یکطرفه استفاده نشود. در هر حال اطلاعات بدست آمده از گروه مورد مطالعه باید در جایی محرمانه نگهداشته شوند. در انجام پژوهش‌ها از کودکان یا افرادی که نیاز به قیم دارند، سوء استفاده نشود.

چنانچه در طول مطالعه سهواً خساراتی به گروه مورد بررسی وارد شود، پژوهشگر موظف به جبران این خسارات می‌باشد. در کلیه پژوهش‌ها، افراد شرکت‌کننده باید آزاد گذاشته شوند تا هر زمان که مایل باشند از تحقیق خارج شوند.

۵- مرحله اعلام نتایج و گزارش نهایی

اصل اخلاقی مهم در این مرحله رعایت صداقت در هنگام تجزیه و تحلیل اطلاعات است. پژوهشگر نباید نتایج را به گونه‌ای تحریف کند که با خواسته‌ها و نظرات او همسو شود.

در هنگام انتشار نتایج، اطلاعات مربوط به افراد همراه با ذکر نام آنها فاش نشود.

در این بخش نیز مانند قسمت بیان مسأله حرمت افراد مورد بررسی در هنگام بحث و تفسیر نتایج مراعات گردد.

نتایج تحقیق به گونه‌ای منتشر شود که هم مورد استفاده جامعه تحت بررسی باشد و هم به نحو مناسب در اختیار مسؤولان بهداشتی و درمانی قرار گیرد تا در جهت بهبود وضعیت سلامت مردم بکار گرفته شود.

در هنگام انتشار گزارش تحقیق یا تهیه مقاله از نتایج پژوهش، حقوق همکاران اصلی پژوهشگر مراعات شود و نام هیچیک از همکاران اصلی که در تحقیق مشارکت داشته‌اند، حذف نگردد.

علاوه بر نکاتی که در بالا به آن اشاره شد، پژوهشگر باید از موضعی که در مسائل اخلاقی در موارد زیر اتخاذ شده است، مطلع باشد:

■ ارزش‌های اخلاقی که توسط سازمان شفلی او اتخاذ شده است.

■ سیاست‌های مملکتی

■ ضوابط بین‌المللی مربوط به رشته تخصصی او.

■ ملاحظاتی که توسط سازمانهایی که بودجه طرح را داده‌اند، قید شده است.

امید است با استعانت از درگاه باری تعالی این بحث به هنگام طراحی پروژه‌های تحقیقاتی و اجرای آنها مورد استفاده همکاران پژوهشگر قرار گیرد و گوشه‌ای از فضای تاریک و ناشناخته مسائل اخلاقی در پژوهش‌ها را روشن نماید.

تذکره: این مقاله در اولین کنفرانس اخلاق در داروسازی و علوم پایه پزشکی (فروردین ماه ۷۲) ارائه شده است.

منابع:

- ۱- کتاب اخلاق پزشکی از انتشارات معاونت فرهنگی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سال ۱۳۷۰
- ۲- جزوه اخلاق در پژوهش از انتشارات کمیسیون پزشکی شورای پژوهش‌های علمی کشور، سال ۱۳۷۰